

PADÁNYI GULYÁS JENŐ

A NÉPÉPÍTÉSZE JELENTŐSÉGE

— MŰVÉSZETBOLCSELETI TANULMÁNY —

*

ADALÉKOK A FELSŐ DUNÁNTÚL ÉS CSALLÓKÖZ NÉPÉPÍTÉSZE MEGISMÉRÉSÉHEZ

A MÉRNÖKI TOVÁBBKÉPZŐ INTÉZET
1941. ÉVI TANFOLYAMAINAK ANYAGA

8. FÜZET

BUDAPEST, 1942

"PÁTRIA" IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Padányi-Gulyás Jenő: A népépítészet jelentősége.

Bevezetés.

A népépítészet tanulmányozásának jelentősége *gyakorlati* szempontból eléggé kézenfekvő és így bővebb indokolásra alig szorul. *Elméleti*, tudományos szempontból való jelentőségét azonban bölcseleti megfontolások nélkül nehezebb belátni. Amikor erre kísérletet teszünk, arra is igyekszünk, hogy legalább szűkebb tárgyunk körében felvesszünk *néhány alapvető művészetbölcseleti kérdést*, amelynek tanulmányozására műgyetemünk tanterve, sajnos, immár évek óta nem nyújt lehetőséget. Az építészhallgatók évfolyamainak hosszú sora anélkül hagyta el az Alma Matert, hogy hivatásának, mint *művészetnek*, bölcseleti alapjait megismerhette volna, holott már *Vitruvius* intett arra a követelményre, miszerint az építésznek bölcseletnek is kell lennie. Bizonyára nem véletlenség, hogy az utóbbi években tapasztalható stílusbeli és elvbeli bizonytalanság és az építészeknek a művészetbölcselet forrásától való elfordulása egy és ugyanazon időben történt.

A menysiségtani és természettudományokban, az alkalmazott tudományokban, az épületek szerkesztésében és tervezésében, az építészet történetében való elmélyedő részletmunkánk közepette szinte eszünkbe sem jut feltenni a kérdést, *mi az építészet?*

Az „*építészet*” szót nyelvünk több értelemben használja:

1. egyik értelme szerint általánosságban azt az *emberi tevékenységet* értjük alatta, amellyel épületeket, építményeket alkotunk;

2. másik értelme szerint azoknak az *alkotásoknak* összességét, amelyek az ember építő-tevékenysége eredményeképpen ismeretesekek, tekintet nélkül arra, hogy az illető épületek épségben állanak-e még, vagy talán részben már csak romjaikban, vagy esetleg egyáltalán nem is találhatók fel a valóságban.

3. Van azonban az „*építészet*” szónak egy harmadik értelme is, amelyet akkor érzünk ki élesebben, ha a gyakoribb szóhasználatnak megfelelően ebben a szóösszetételben említjük: *építőművészet*. Míg első értelme szerint az építészet — szélső esetben — egyetlen ember tevé-

kenységeként is felfogható; második értelme szerint pedig emberi munkával elrendezett holt anyagot, teljesen személytelen materiát értünk alatta; harmadik értelemben egyetlen egyén tevékenységéhez nem rögzíthető, a tárgyi építészeti is magában foglaló olyan jelenséget látunk benne, amely csak a társas együttlétben élő emberek körében képzelhető el, csak így látható célja. Az építőművészet tehát (mint minden egyéb művészet) kollektív emberi munka, társadalmi jelenség és csak mint ilyen fogható fel számunkra.

Az építészeti, mint emberi tevékenység.

Az építészeti, mint emberi tevékenység — úgy mondtuk —, szélső esetben egyetlen ember tevékenységévé is felfogható. Ne zavarjon meg bennünket az, hogy az építés munkája általános tapasztalatunk szerint sokszáz, esetleg ezer munkáskéz és fő együttes működésének eredménye. Ez igaz, de csak annyira, amennyire igaz az, hogy elképzelhető, miszerint valaki egyesegyedül építi fel a maga hajlékát. Ez az utóbbi mindenestre jellemzőbb, mert e példából kitűnik, hogy az építészeti tevékenységét egyetlen ember is üzheti, egymagában, ömaga céljára. Az építészetnek ebben az első értelmezésében vett fogalomkörébe tartoznak a tervezéstől kezdve az épületszerkezetek elkészítéséig az összes elképzelhető mozzanatok, amelyek valamennyien arra irányulnak, hogy létrehozzák az építményt. Tisztára az építmény terjedelmétől függ, hogy ez a tevékenység egyetlen ember munkáját igényli-e, vagy pedig az építőmunkának azt a sok-sok embert, gépet mozgó bonyolult szervezetét, amelyet napjaink egy-egy nagy építészeti alkotása igénybevesz.

Az építészeti, mint alkotások összessége.

Az építészeti, mint alkotások összessége, az a gyűjtőfogalom, amelynek körébe az ember alkotta minden építmény besorolható, amelyet csak ismerünk. Meg kell jegyeznünk, hogy e látszólag tág fogalmazás voltaképpen máris önkényes fogalomszűkítést mutat, mert hiszen a tágabb szóhasználat szerint ugyanilyen joggal beszélhetnénk a fészekrakó madarak, a hódok, a hangyák, a méhek építészetről is, sőt egészen tág értelemben magának a nagy természetnek csodálatos építészetről, amelynek bámulatosan tökéletes példáit és a művészet által is tanulmányozott és mintául vett „alkotásait“ az irodalom is feldolgozta.*) Az ember mindig érezte, hogy az építészeti tevékenységének területei határtalanok, a tekintetünkkel még elérhető lát-határ sejtelmesen olvad össze az embert körülvevő természettel, a mindenséggel. Amikor tehát jelen vizsgálódásunk szempontjából az építészeti, mint alkotások összességének fogalmát az emberi művek

*) Pl. „Kunstformen der Natur“.

körére szorítottuk, voltaképpen önkényesen jártunk el, de tárgyválasztásunk következtében így kellett tennünk.

Mégsem szük ez a fogalomkör, ha arra gondolunk, mennyivel szűkebb értelemben használja a közfelfogás. Nem szólok arról, hogy ritkán beszélünk az „emberiség építészetről“ s gyakrabban szólunk pl. „görög építészetről“, vagy „indiai építészetről“, s tudjuk, hogy még e szűkebb körökön belül is tulajdonképpen az említett nép, vagy földrajzi terület kiemelkedő, monumentális építészeti alkotásainak foglalatára gondolunk, ami elvi szempontból szintén önkényes fogalomszűkítés.

Érdekes, hogy még a köznapi szóhasználat sem zárja azonban ki e fogalomkörből azokat az alkotásokat, amelyek részben vagy egészben, már vagy még nincsenek meg a valóságban. Nem zárja ki tehát a görög építészeti köréből a *Parthenont*, mely csak részben van meg, sem a magyar építészeti köréből *Attila* tölgyfa palotáját, noha már semmi sincs belőle, s csak a leírásából igyekszünk magunknak visszálmódni; ugyanígy tárgyalhatja a debreceni nagytemplomot, kupolástól, noha a *Péchy* tervezte kupola soha meg nem épült és tárgyalhatja *Piranesi* képzeletszüleményeit, noha egy porcikájuk sem valósult meg.

Tárgyunk szempontjából bizonyos jelentősége van annak, hogy az építészeti, mint alkotások összessége, fogalmilag kellő tág határokig terüljön. Amint láttuk, minden fogalmi határolás úgy is teljesen önkényes, együtt változik az emberi szemlélettel. Ha voltak korok, amikor építészeti csak azt tekintették, amit templomok, várak, kastélyok és középületek monumentumaiban feltalálhattak, állapítsuk meg, hogy napjaink szemlélete sokkal tágabb láthatárt ölel fel. Messze túltekintve a nagyvárosok büszke alkotásain s nem szorítkozva fölényesen a vidék monumentumaira sem, érdeklődéssel fordul minden építészeti mű felé. Mennyivel kevesebbet foglalt magában ez a cím: „Olasz építészeti“ ezelőtt száz évvel és mennyivel többet foglal magában ma, amikor a paloták és katedrálisok mellett az olasz falvak bájos kis épületein át is szemügyre veszi az egyetlen és szétszakíthatatlan olasz építőszellemet.

Közömbös most az, hogy szemléletünk mily okból, mily hatásokra tágult ily széles körre: állapítsuk meg egyszerűen, hogy így van és hogy ennél fogva az építészeti, mint alkotások összessége magában foglalja — egyebek közt — a népépítészeti alkotásait is. Aki tehát mai szemléletünket magáévá téve veszi tanulmány tárgyává az építészeti, annak szükségszerűen tanulmány tárgyává kell tennie — egyebek közt — a népépítészeti is. Ebből következik, hogy például e cím: „Magyar építészeti“ szükségszerűen kell, hogy tartalmazza — egyebek közt — a magyar nép építészeti is.

Láttnivaló, mily jelentősége van annak, hogy bölcséleti alapon is foglalkozzunk az építészeti lényegével, hiszen értékes következtetésekre jutunk, amelyek segítségével felülvizsgálhatjuk korábbi álláspontunkat, helyesbíthetjük az építészetről alkotott felfogásunkat s becses indításokat kapunk hiányok pótlására.

Könnyen belátható, hogy az építészet fogalmkörének ez a korszerű szemlélete milyen jelentőséggel bír különleges magyar szempontunkból, de minden más hasonló nemzet szempontjából is, amelyek sorsa és körülményei nem engedték meg nagyszámú és nagyszabású építészeti emlékművek alkotását és megtartását. E nemzetek — s velök mi magyarok — eddig úgyszólván kimaradtunk a művelődéstörténeti vizsgálódások köréből. Bántó, kínos és méltatlan összehasonlításokra, teljesen hamis következtetésekre vezetett az a körülmény, mely szerint viszonylag *kevésbé* ú. n. építészeti műemlékünk van. Méltatlanok és hamisak voltak a következtetések, amelyeket e körülményből a magyar nemzet építőhajlamára és építőképességére vonatkozólag levontak. Annyira félszeggé tett bennünket ez a szűklátókörű szemlélet, hogy négy évvel ezelőtt még nem volt könyv, mely e címet viselhette volna: „*A magyar építészet története*”*) és csak hasonló okokból történhetett, hogy egyetlen magyar műegyetemünkön a magyar építészet története, mint önálló tárgykör még ma sem foglal helyet. Ennek gyakorlati hátrányai sem kicsinylendők le. Ha egy nemzet fogalmi tévedésből hosszú időn át csak a nagyszabású építészeti alkotásokra, az emlékművekre fordítja a közművelődés — s egyben a közoktatás — figyelmét, ugyanakkor pedig az illető nemzet építészetét a valóságban nem a monumentumok jellemzik, hanem ezeknél sokkal szerényebb alkotások, akkor az illető nemzet építészeti nem arra készülnek fel, amire az élet később tereli. Az ország *építészeti és építészete* egymástól elszakadnak, vagy nem találják meg egymást.

Egy nemzet építőhajlama és építőképessége tehát nem keresendő mindenáron olyan művek példáiban, amelyeket *nincs módjában megalkotni*, vagy *nem volt módjában megtartani*. Ezeket a kutatásokat oly példák felé kell irányítani minden tárgyias vizsgálódásnak, amely példákat az illető nemzetnek módjában volt egyáltalában megalkotni és megőrizni.

A tehetség nem mérhető az alkotás terjedelme szerint. Tudunk írókról, akiknek munkásságát kötetek száza őrzik — hűbá. S tudunk költőről, aki 26 éves korában már meghalt s egyetlen dalából nemzedékek lelke tud lángra gyúlni. A tehetség csak a mű minőségéből állapítható meg, tekintet nélkül annak terjedelmére.

E megfontolások alapján pl. a magyar építészet jellemvonásai nem oly műveken keresendők, amelyek hiányzanak, vagy amelyekről azt állapítják meg, hogy nem is magyarok építették, hanem oly műveken, amelyek vizsgálódásunk rendelkezésére állhatnak s amelyekről megállapítható, hogy magyarok építették.

Ilyen értelemben kell vizsgálat tárgyává tenni — s abból nem lehet kirekeszteni — népépítészetünket, mert annak alkotásai ma még ismeretlen bőségben rendelkezésre állanak és ezeket magyarok építették meg.

Építőművészet.

„Építészet” alatt — e szónak harmadik értelmezése szerint — egy művészeti jelenséget is értünk. Amint szokásosabban mondjuk: az *építőművészet* nem tévesztendő össze a mű megalkotásának szorosabban vett mozzanatával, még kevésbé a műalkotással magával. Aki alkot, az az építőművész. Amit alkot, az az épület, a mű. „*Művészet*” alatt viszont egy jelenség, egy folyamat értendő, miközben a művész művét megalkotja s azt valaki (a műélvező) értékeli. Ezért mondtuk előbb, hogy az építőművészet együttes emberi munka, társadalmi jelenség, mert csak és kizárólag társas együttlétben élő emberek körében képzelhető el.

Szemléletünk szerint társas emberi együttlét, azaz társadalom nélkül a művészetnek — s így az építőművészetnek — nincsen semmi létjogosultsága. A művészet — minden művészet — az emberi gondolatközlés egyik eszköze, emélfogva csak ott lehet értelme, ahol gondolatközlésről szó lehet, azaz több ember körében, de legalább is két ember jelenlétében, akik közül az egyik a *művész*, a másik a *műélvező* s az előbbi művein keresztül közli gondolatait az utóbbival. Nem vitás, hogy Moliere művész volt, amint vígjátékát megírta, vígjátéka műalkotás volt, abban az órában, amint elkészült; művészet jelenségéről azonban csak akkor kezdhetünk beszélni, amikor az író vígjátékát — mint az irodalomtörténetből tudjuk — „kísérletképpen” szolgálójának felolvasta s az azt megértve, jókat mulatott s e *művészet* mint jelenség nem lényegében, hanem pusztán hatásfokában (effektusában) növekedett, amikor jó színészek közvetítésével ezek mulattak felette a nézőtérrel.

Tisztán egyéni szempontból a művészet, mint jelenség, mint folyamat éppen oly kevés értelemmel bírna, mint például a nevelés, vagy akár maga a fajfenntartás. Ezek is csak és kizárólag a társas együttlétben élő, társadalommá integrálódott ember szempontjából bírnak jelentőséggel.

Nem képezheti feladatunkat ezúttal a művészet lényegének, céljának általános vizsgálata, ezért mindössze annak a megállapítására szorítkozunk, hogy *a művészet, mint a művésztől az alkotásán át a műélvezőig ható folyamat: társadalmi jelenség*. Elfogadjuk továbbá Demjén Zoltán meghatározását,*) mely szerint „a művészet életnek, világnak teremtés ember által, az istenség semmijét pótló, egyszerű, csekély anyagból” s úgy értelmezzük ezt a tételt, hogy minden művész az isteni teremtőtevékenységet igyekszik folytatni gyarló emberi eszközökkel. Az ember minden gyarlósága a művészetben zsugorodik a legkisebbé; a művészetben, aki ha festő: anyagában, a semmiéhez hasonló értéktelen vászon és festék közegei útján, látóérzékeink számára életet teremt, úgy amint az élet optikailag egyáltalában érzékelhető. A művészet az emberi érzékszervek szerint szétágazó műfajokon át töredékeiben teremt meg az érzékelhető teljes életet, világot.

*) Dr. Bierbauer Virgil (1937).

*) „Az élet a művészetben” (Budapest, 1907. Athenaeum kiadása).

Kérdés, mit teremt, hol folytatja emberi eszközeivel a teremtés munkáját az építőművész?

Az építőművész a Teremtő téralkotó tevékenységét folytatja, emberi eszközökkel, ott ahol a Teremtő a téralkotást befejezte és az ember kezébe átadta.

Az építőművészet ott kezdődik, amikor az ember a rendelkezésére álló térben az első változtatást ejti, abból a célból, hogy azt tudatosan átalakítsa.

A tér átalakul: ha az ember egy puszta síkságon egyetlen *oszlop* állít fel, mert az oszlop tömege az addig üres teret lényegében módosítja. Egy *oszlopsor* már lüktet, mint egy vers ritmusa. A külső teret tagolt tömegével fejlesztő; belső terei rendszerével új meg új térélményekre ragadó *épület* pedig már magában egy kis mindenség, egy kis világ, amely öbleivel és domborulataival, a benne előre elgondolt rendbe szabályozott emberi életfunkciókkal nem más, mint teremtés, emberi erőnkkel, az istenség semmijét helyettesítő gyarló anyagokból.

A művészetböleselőknek igen sok veszélyt okozott az a körülmény, hogy az építőművészeti alkotások túlnyomórészt gyakorlati célokat is szolgálnak. Az emlékoszlop, a mauzóleum sokszor még bebozsátást nyertek az esztétika előkelő csarnokaiba, amikor a szigorú házigazda a lakóházat már nem volt hajlandó a küszöbön átengedni. Meg kell értenünk, ha a multban így történt, mert a gondolkozók ösztönösen védelmezni kényszerültek gondolatrendszerüket s ezek a gondolatrendszerek a „szép”, a „magasztos”, a „fenséges” fogalmaira támaszkodtak, amelyeket külön-külön, sajnos, alig sikerült ugyan meghatározni, de amely fogalmak rendszerébe a művészeti jelenségeknek egy igen nagy része be volt illeszthető.

Szemléletünk szerint teljesen közömbös az, hogy az építészeti műnek van-e, vagy nincs-e gyakorlati rendeltetése. Ismerünk büszke emlékműveket, amelyeken nyomozva sem lelhetünk semmiféle gyakorlati rendeltetésből eredő salakot — és ismerünk házikókat, amelyeket ágrólszakadt szegény emberek építettek hajléknak. Az elsőtől sokszor elfordítjuk fejünket s az utóbbit sokszor elragadtatással szemléljük, mert megérint bennünket az istenadta ösztönös tehetség, amellyel a külső és belső teret formálta.

Az építőművész téralkotó tevékenységének, mint művészetének lényegének vizsgálatát a gyakorlati célok fertőző bacillusaitól teljesen tiszta, kísérleti telepen is megejthetjük, ha korunk új művészeti ágát, a *mozgóképet* megfigyeljük.

A tér élménye.

Egyetlen művészetnek sincsen oly közeli rokonsága az építészettel, mint a mozgóképművészetének. A festőművészet a térnek csak egyetlen képét — a megfagyott muzsikának csak egy akkordját képes érzékeltetni. A szobrászat részben többet, részben kevesebbet nyújt:

alkalmat ad, hogy mozgásképzeteket*) szerezzünk a külső térformáról, a plasztikáról, tehát *élményünk* lehet a tér egy töredékéről; de mi ez a külső és belső változatosságukban megélhető térrendszerekhez képest, amelyet az építész megalkot? A mozgóképet az egyetlen társművészet, amely alkalmat ad arra, hogy mozgásképzeteken át külső és belső térélményekben részesítse a szemlélőt, azaz lehetővé tegye, hogy az ember *majdnem* mindazt átélje, amit átél például akkor, ha egy épülethez messziről közeledik, azt megkerüli, majd belép, helységeit bejárja, ablakain át kitekint, erkélyeiről szétnéz és tornyáról köröskörül járattja a szemét: mert ez az a sokféle élmény, amelyen át egy építészeti mű számunkra felfoghatóvá, megérthetővé válik.

A mozgóképművészet tudja ezt és már eddigi fejlődése során is emlékeztet példáit mutatta annak, hogy a mozgóképen át felidézett életélményeknek mily jelentős részét teszik a térélmények.

A mult század művészetböleselője, akinek oly sok gondot okozott az építészeti művek célszerű rendeltetése, bizonyára fellélegzéssel lépett volna egy mozgóképműterembe, vagy telepre. Mi pedig örömmel nézünk körül a *terek tértöredékek, térvázlatok* világában, amelyek közül egyiket úgy alkotta meg tervezője, hogy esetleg csak egy nézőpontból; a másikat két, három, vagy több nézőpontból; a harmadikat esetleg mozgó pályáról fényképezve használhat fel a rendező. A mozgóképet túlnyomó része térben játszódik le s a mozgóképművészet ezért veszi igénybe kezdettől fogva és mind erőteljesebben az építész segítségét.*) Az építész pedig a mozgóképművészet számára tereket alkot, minden néven nevezendő gyakorlati cél nélkül, nem drága kövekből és márványból, hanem a teremtő bibliai „semmi”-jét éppen csak pótló, egyszerű, csekély anyagból. Ezek a terek úgy vannak megalkotva, hogy a tervbevelt nézőpontokból a felvevőgép látómezejének határai közt zavartalan és tökéletes térélményt adnak. A lencse számára egy utcarészlet, egy várudvar, egy szálloda csarnoka, vagy egy lakószoba tökéletes térélményéhez szükséges összes elemek adva vannak. Ha azonban a szem a lencse tervezett helyéről elmozdul, vagy nagyobb látómezőt tekint be, mint a megtervezett: kiálló lécekre, lógó jutaszövetekre, gipszre és drótokra, a való terhekre méretezett szerkezetek helyett csupán a pótananyagok súlyát hordó vázakra és tákolmányokra esik tekintete s a tér látszata azonnal megtörik. A törésen át az ember mintha lopva egy pillantást vehetne a teremtés műhelyébe, amely nagyon hasonlatosan vette körül az embert a földi élettér benyomásaival s amely mögött a gondolkozók állandóan keresik a lét valódi szerkezetét, keresik azt a szélesebb látómezőt, azokat a magasabb szempontokat, amelyek az emberi lét háttéré mögé engednék szemléletünket.

Az építőművészet téralkotó tevékenységét félreérthetetlen tisztaságban világítják meg a mozgóképműtermek fényező lámpái. Semmi

*) Adolf Hildebrand értelmezése szerint.

*) Bizonyára sokak számára emlékeztetése maradtak az utópisztikus tárgyú mozgóképek építészeti alkotásai. De általában kimondható, hogy egy épület térélményét leghívebben mozgóképműterem útján közvetíthetjük.

kétségünk nem lehet ezután, hogy az építőművészetnek ez és *csakis* ez képezheti lényegét. Ami ezen túl van, az már az *építészmérnök* munkaterülete.

A művész és a mérnök.

Kizárja, zavarja-e a kettő egymást?

Térjünk kissé vissza kiindulópontunkra, ahol ezt mondtuk: az építőművészet ott kezdődik, amikor az ember a rendelkezésére álló térben az első változtatást ejti, abból a célból, hogy azt tudatosan átalakítsa.

Gondoljuk el továbbá, hogy az Isten teremtette térben ez az első változtatás csak annyi, amennyi egy út megépítéséhez szükséges. Lejtős, hegyes-völgyes terepen vagyunk, a kijelölt irányban gyönyörű fák, csodálatos sziklaesort; az egyik terepontról hatalmas kilátást takar el néhány rossz eserde. Mérnök dolgozik a terepen. Nem fog kilátótornyot tervezni, még csak egy útkaparóházikót sem: a teret csak annyiban alakítja át, amennyi földhányás kerül a beásásból a feltöltésre. Azt mondtuk azonban, hogy az építőművészet itt kezdődik, amikor a térben az első változtatást ejti az ember. A mérnök kifogástalanul elvégezheti útépítő munkáját akkor is, ha semmi egyéb nem néz, mint amit feladata és műszerei számára jelentenek. Az út út lesz, sőt jó út lesz, sőt még hozzá őslebb út lehet akkor is, ha lenyesi a sziklát, letarolja a legszébb fákat és úgy kocog el a világ legtündéribb kilátása mellett, mint a kubikos taliga szemellenzős lova. Mérnöki munkáját kifogástalanul elláthatja így is és mi az úton haladva megállapítjuk: nem fárasztó rajta a közlekedés. De ahhoz, hogy útközben egy csodálatos sziklaesortot is megszemlélhessünk, hogy tekintetünkkel megsimogathassunk egy göresös vén fát, hogy közben egyetlen pillantást vethessünk a kanyar egy nyugópontjáról egy tájra, úgyhogy ezt a kilátást talán soha életünkben el ne felejtjük: ehhez nem elég *csak* mérnöknek lenni s ha ezt egy jó mérnök (amellett, hogy tökéletes utat épít) biztosítja számunkra, akik nem szemellenzős igáslovak, de emberek módjára és emberségünk igényeivel járjuk minden utainkat: akkor ez a mérnök már nem is csak mérnök, hanem már *építész is*, tekintet nélkül arra, hogy ő büszke-e erre vagy nem s hogy mi irigyeljük-e ezt tőle, észrevesszük-e benne, vagy nem.

Ha pedig ez a térformáló ember (bármelyik osztályról hozta is oklevelét) úgy vezeti az utakat, úgy emeli a hidakat, úgy állítja fel a természetes tájban az alkotó ember dicsőségét hirdető, stafétát álló vilamos távvezetékoszlopokat; úgy telepíti, úgy rendezi a városokat, úgy szabályozza utcáit és úgy emeli épületeit, hogy ezek mind valamennyien a teremtő téralkotó tevékenysége közvetlen folytatásának tűnjenek; ha mindig és mindenhol ügyel arra, hogy amit az ember a természethez hozzáad, ne rontsa, ne bontsa, hanem fejlessze, gazdagítsa a környező világ isteni összhangját: akkor ez az ember építőmű-

vész. Ha pedig milderre nem ügyel, ha e törvény ellen vét, akkor építőművész soha nem lehet.

Ez az ösztön, ez a hivatásérzet különbözteti meg az építőművészt a „csak” mérnöktől; ez okozza, hogy egyik a másiknál magát többnek, de mindenesetre *másnak* érzi. Az ilyen alkotásra való készség, *tehetség* az, ami az építész művésszé avathatja s akiben ez megvan, ez teszi képessé alkotásokra, amelyek egyedül igazolhatnak valakit. Valljuk, hogy csak a tökéletes szakismeret, a legmagasabb technikai és tudományos készség teheti úrrá az alkotni vágyó építész az anyag és a tér akadályain, de még ezek is csak akkor, ha tudását művészetté avatja tehetsége.

A népépítész.

A szaktudomány minden idők tapasztalatainak és a legkiválóbb elmék termékeinek foglalatja; a tehetség a legősibb emberi ösztönök és a legfinomabb sugallatok eredője. Tehetség és szaktudományok szerszámaival végzi téralkotó tevékenységét az építész. Van azonban e munkában egy állandó munkatársa is: a nép. Igaz, hogy tudománya viszonylag csekély, évszázadok mozdítják csak néha egy-egy lépéssel előbbre; igaz, hogy ösztöne és sugallatai talán nem futottak még össze a tehetség eredőjébe, de ösztönei igen mélyről jönnek és sugallatai tiszták, mint az erdei szellő. A nép néha tudatosan, de inkább öntudatlanul vigyáz arra, hogy ha épít, ha valamit a természetadta környezethez hozzáad, az ne rontsa, ne bontsa a körülötte terülő világ isteni összhangját: alkotásai keresetlen egyszerűséggel és csodálatraméltó módon simulnak belé a tájba. De nemcsak a *táj* lelkét, a *maguk* lelkét is beleépítik épületeikbe. A nép azokat az anyagokat használja fel, amelyeket maga körül talál — ezért simul belé minden alkotása a természeti tájba. Ugyanekkor *úgy* használja, úgy csoportosítja, méretezi és rendezi az anyagot szerkezetekké, épületekké, amint észjárása, jelleme, vágyai, szokásai, életmódja kívánják — ezért simul belé minden alkotása az őt magába fogláló emberi közösségbe. *A nép hű marad a földjéhez és nemzetéhez: másként nem is tehet.*

Ha elfogadjuk a tételt, hogy az építész a Teremtő téralkotó tevékenységét folytatja, emberi eszközökkel ott, ahol a Teremtő a téralkotást befejezte és az ember kezébe átadta, — akkor tudomásul kell vennünk azt is, hogy a teremtés a téralkotás munkáját a Föld egyik részén erdők, másik részén síkságok, hegyek és tengerpartok; kövek, homok és agyag alakjában hagyta abba s tette le az ember kezébe. Tudomásul kell vennünk még azt is, hogy az embereket magukat is — nem utolsósorban éppen a különféle tájak hatására — különféle természettel és gondolkozással ruházta fel, egyszóval úgy látszik, a teremtés szándéka, hogy a föld ne egyforma, hanem sokféle népekkel legyen benépesítve, amelyek a maguk sokféle észjárása szerint folytassák feladatukat.

Ebből következik, hogy isteni rendelésre minden nemzet védi és ápolja azokat a jellemvonásokat, amelyek más nemzetektől megkülönböztetik, s ezeket a jellemvonásokat igyekszik minden tevékenységére átvinni. Érthető, ha a művészek — kik mindenkor népük, nemzetük leg-

becesebb tulajdonságainak hordozói és kifejezői — minden egészséges közösségben hatalmasan kifejezésre juttatják a nemzeti jellemvonásokat műveiken. Érthető tehát az is, ha minden nemzet művészete a legélénkebb érdeklődéssel fordul saját népművészete felé, amelyből mint az igaz emberi és tiszta nemzeti teljesítmény forrásából erőt, felfrissülést akar meríteni. Mindenekfelett kötelessége ez olyan nemzet építőművészetének, amely különleges okoknál fogva nem gazdag műépítészeti alkotásokban, de amelynek népépítészete ugyanakkor egészséges és bőseges példákkal szolgál.

Igy vezetődünk bölcséleti meggondolások rendjén arra a felfogásra, hogy minden öntudatos nemzetnek, de különösen annak, amely műemlékekben, monumentális építészeti alkotásokban viszonylag szegény — így nekünk magyaroknak is — kötelességünk népépítészeti megismerése, jellemvonásainak kiolvasása, az így nyert ismeretanyagunk éppen úgy tudásunk és művelődésünk rendelkezésre állítása, mint ahogy minden művelt nemzet építészeti kötelességüknek tartják egymás teljesítményét is megismerni.

Hogy ez az ismeretanyag kinél hogyan végzi el a maga gondolatformáló munkáját: ezt nyugodtan a fejlődésre bízhatjuk, úgy amint a fejlődésre bízunk azt is, hogy fogja fel az egyes emberek értelme a különböző országokban a japán, a perzsa, az egyiptomi, az olasz, a német, az angol építészeti nyújtotta ismeretanyagot. Azt azonban *semmiesetre sincs jogunk elvárni, hogy építészeti nemzeti jellemvonásai akkor is erőteljesen kifejlődjenek, ha építészeink ismeretanyagából a nemzeti jellemvonásokat leghűbben tükröző népépítészetet kirekesztjük.*

Felmerülhet az az aggodalom, vajjon nem tévedhet-e az építész az utánzás révén a neoprimitivizmus hibáiba, vagy egyéb hibákba, ha elébe tárjuk saját népének — sokszor igen vonzó — alkotásait? Ez a hiba bekövetkezhetik. Ha azonban ilyesmit aggályosnak tartunk, e címen kirekeszthetjük ismeretanyagunkból az egész műtörténetet, ezenkívül sohase lenne szabad más népek építészeti alkotásait tanulmány tárgyává tennünk. Ugyan ki vállalkoznék arra, hogy egy-egy építész művészi fejlődésében az őt ért hatásokat rendre felkutassa és ha ilyeneket talál — aminthogy szükségszerűen találnia kell! — ezért az építész felelősségre vonja és elmarasztalja? Aki ilyesmire vállalkoznék, meddő csatát folytatna magával az oktatás, a nevelés elvével. Rá kell bízunk az építőművészi tehetségre, hogy kiválassza magának a felé sugárzó számtalan hatás közül a fejlődése szempontjából hasznosakat, de *arra vigyáznunk kell, hogy a számtalan hatás közül ki ne maradjon az a sugárkéve sem, amely saját népe, saját nemzete lelkét tükrözteti felé a népépítészeti remekeiben.*

Említettük, hogy az építőművészet, mint minden művészet, a társadalommá integrálódott ember egyik gondolatközlési eszköze. Mivel a művészet, mint az alkotótól a művön át a műértőig terjedő folyamat, csak akkor teljes, helyesebben egyáltalán csak akkor játszódhatik le, ha a gondolatközlés szándékát a gondolat átvevője, megértője, a *műértő* (műélvező) zárja le, kívánatos, hogy a műértő nevelése ne csak a műalkotáson (a művön) át történjék, hanem az alkotások *magyarázata*, az

építészeti irodalom, a közlemények is segítségül legyenek. Ezért az építésznek nemcsak az a feladata, hogy alkotson, hanem hogy alkotása megértését minél szélesebb körben elősegítse, mert ezzel egyben a művészetet, mint folyamatot segíti elő lejátszódásában. Ugyanez áll a népépítészetre, amelyet tehát nemcsak a hivatott művésznek kell ismernie, hanem ismernie és értenie kell azt a műértő közönség minél szélesebb rétegeinek is.

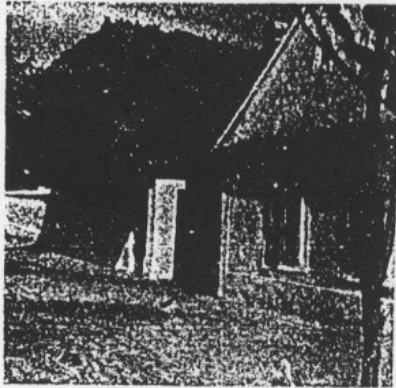
Mind az itt elmondottak adják meg a *népépítészet* jelentőségét és ennek művészetbölcséleti alapjait.

Adalékok a felső Dunántúl és Csallóköz népépítészetének megismeréséhez.

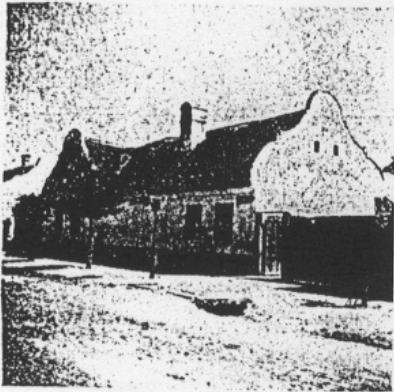
Általában a felső Dunántúl és Csallóköz népe *egymenetes* házakat épít, hosszú oldalukon tornáccal, vagy anélkül, rövid oldalukat fordítva az utcának. A házakat nyeregtetővel fedi. Az utca felőli *oromzat* három főváltozatot mutat: 1. falazott oromzatok, 2. deszkázott oromzatok és 3. deszkázott (esetleg fonott) oromzatok „kaufaros” előtetővel. A legszokásosabb *alaprajzi* beosztás szerint az utcára egy szoba, azután befelé haladóan konyha, majd még egy szoba, vagy kamra következik.

A lakóházak az istállóval általában nincsenek egybeépítve. Szobában van viszont a lakóház megisméltése befelé a hosszanti irányban akkor, ha a család szaporodik, osztódik s kénytelen a meglévő telken tovább települni.

Falazott oromzatok.

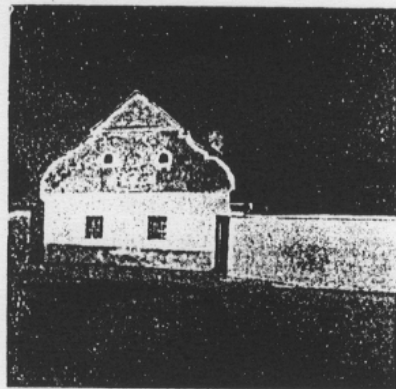
1. sz. ábra.

2. sz. ábra.

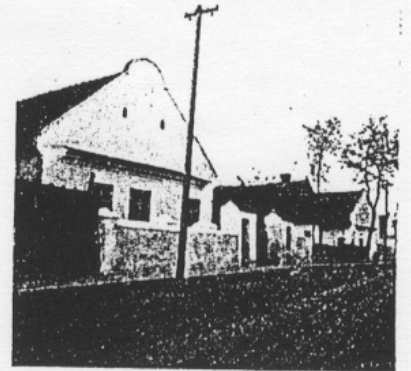
1. sz. ábra. Egy és ugyanazon a képen látható a két főellentét: a kaufaros és a falazott oromzatú háztípus. Sokszor egész utcasorok vannak egyik, majd a másik változat szerint épült házakból. Feltevésünk szerint a kaufaros megoldást régi időkben Erdélyből a nyugati gyepükre telepített székely ijászok hozták magukkal, s őrizték meg máig.

2. és 3. sz. ábra. Kastélyok közelségére mutat ez a két Lébényben fényképezett példa: a falazott oromzatok egyébként rendkívül nagy változatosságot mutatnak, köztük igen finom, de kevésbé sikerült vonalvezetésűeket is találhatunk.

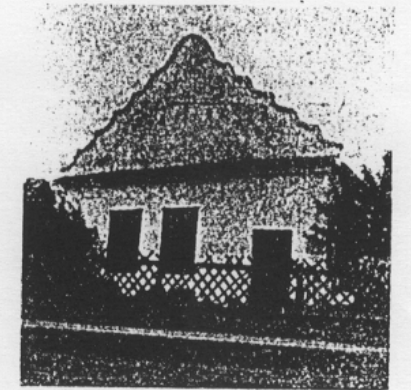
3. sz. ábra.

4. sz. ábra. Guta, esallóközi községben az ablakok felett összefüggő esővédő párkány vonul.

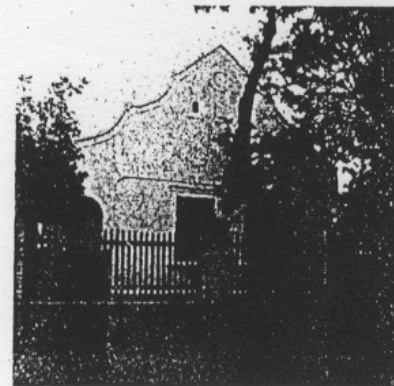
4. sz. ábra.

5. sz. ábra. Igen finom oromzatforma, melyet hosszú oldalukkal egymás mellé rakott féltéglákból raknak. (Guta.)

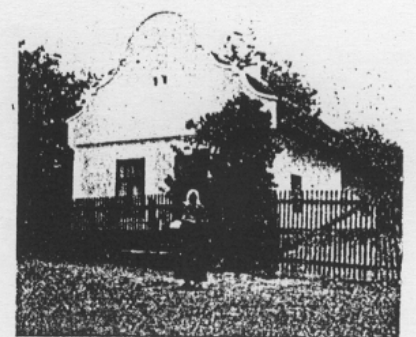

5. sz. ábra.

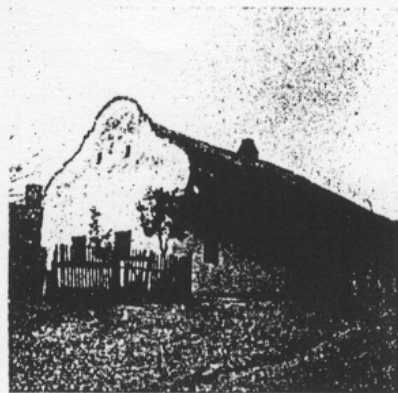
7. sz. ábra. Nagybáesa (Győr vármegye). Újabb keletű ház, a homlokzatfelületen izléstelen vakolatdíszítéssel.

7. sz. ábra.

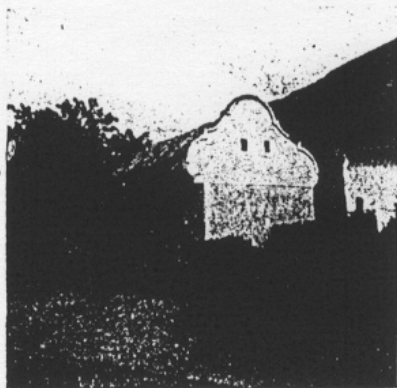

6. sz. ábra.

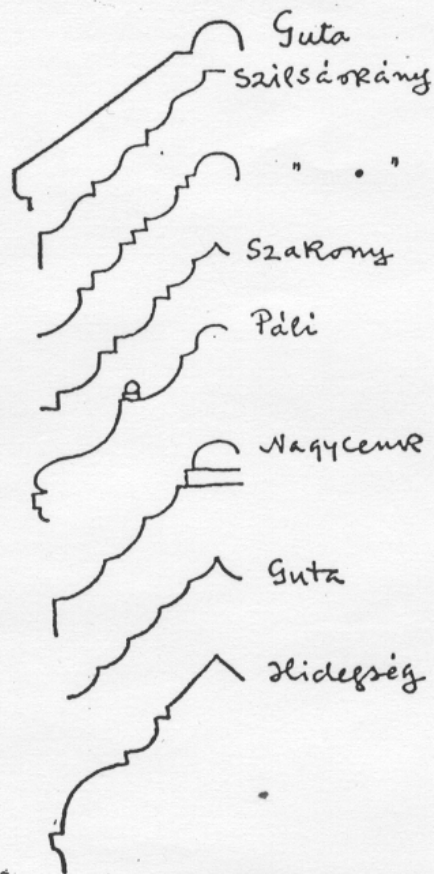

8. sz. ábra.

8. sz. ábra. Alsóvamos (Győr vármegye). Az oromzaton lévő jel szerint Szigeti János és Tolnai Anna háza 1848-ból.

9. sz. ábra.

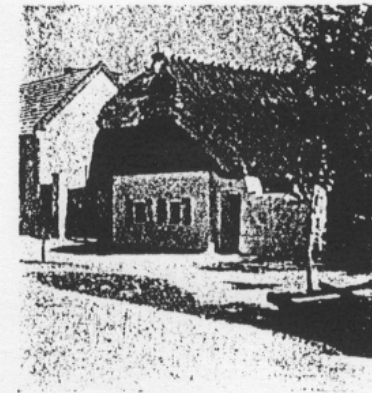
10. sz. ábra.

Vázlatban ábrázolunk néhány jellegzetesebb oromzatonalat.

9. sz. ábra. Alsóvamos (Győr vármegye). Még az ól oromzatát is finoman alakította ki építője.

Kanfaros (előtetős) homlokzatok.

11. sz. ábra. Jellegzetes kanfaros tetővel kiképzett, deszkázott oromzatú ház Szakonyban, a homlokzaton vasspalettákkal és finom vakolatdísszel. Ennek a háznak nincs tornáca, csak szélesebb eresze, mely a kiskapura is ráborul.

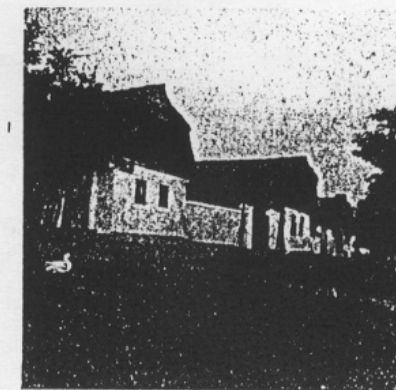
11. sz. ábra.

12. sz. ábra. Kanfaros házból álló jellegzetes és hangulatos utcasor Szakonyban. Az előtetők védelmében sokszor padok vannak a ház előtt.

12. sz. ábra.

13. sz. ábra. Kanfaros házak Répeclakon.

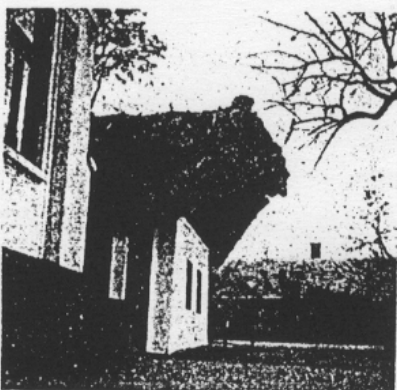
13. sz. ábra.

14. sz. ábra.

14. sz. ábra. Kanfaros tetővel fedett fonott oromzatos ház Hidegségen (Sopron vm.). Az alulról készített felvétel jól mutatja a szerkezetet.

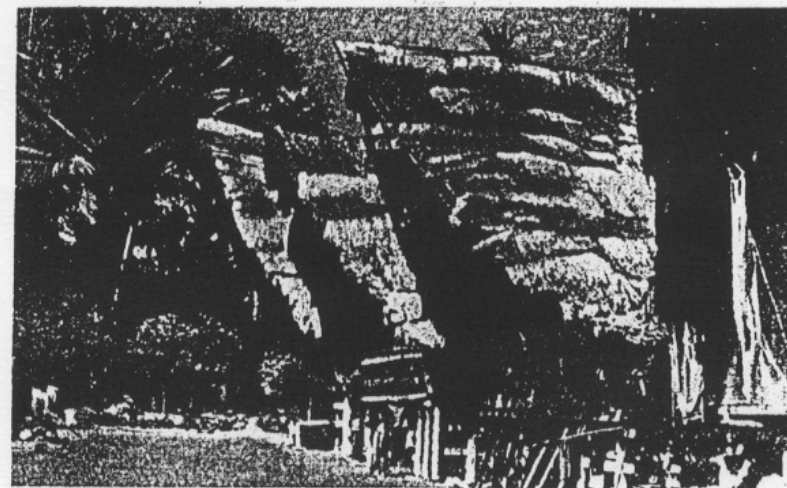
15. sz. ábra.

15. sz. ábra. Különösen előrebukott kanfaros tetővel fedett ház Szakonyban.

16. sz. ábra.

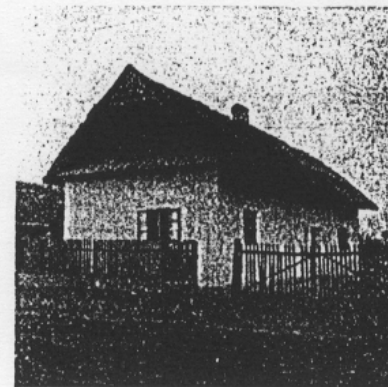
16. sz. ábra. A kanfaros előtető szeledebb formája Csallóközarányoson.

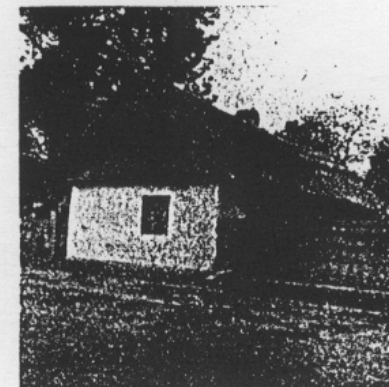
17. sz. ábra.

17. sz. ábra. Szumátrai előtetős faépületek képe azt példázza, hogy a szerkezetből folyó gondolat földrajzi szempontból egymástól ilyen távolságban is hasonló eredményre vezethet.

Deszkázott oromzatok.

18. sz. ábra.

19. sz. ábra.

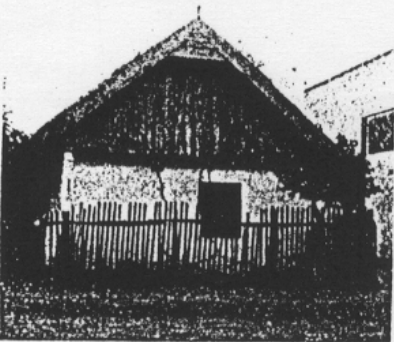
18. sz. ábra. Ezek a megoldások általánosak a csallóközi falvakban, de elvétve a Felső-Dunántúlon is, mely tájilag a Csallóközzel kapcsolódik. 19. sz. ábra. Jellegzetes a Csallóközön az is, hogy az oromzatok felső háromszögét többnyire esínesen faragott deszkázattal borítják. (Több-
rété.)

20. sz. ábra.

20. sz. ábra. Ez a Csiliznyáradról vett példa a tető előrebuktatását is mutatja, maga az épület pedig óriás méretű talpgerendáival az ormánysági talpas házakra emlékeztet.

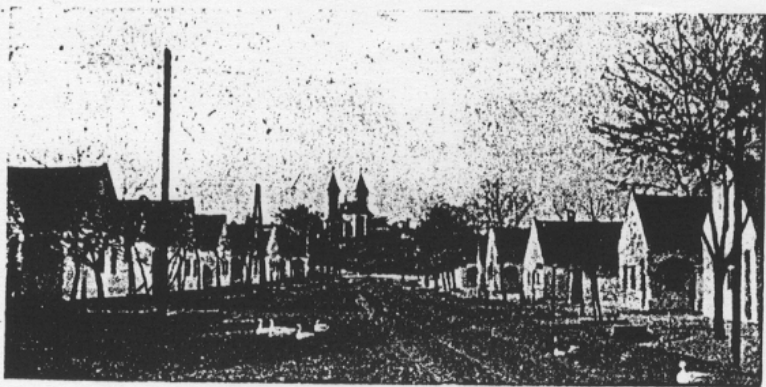
21. sz. ábra. Nagybáesa (Győr vm.) Csöndes János bognármester egyablakos háza.

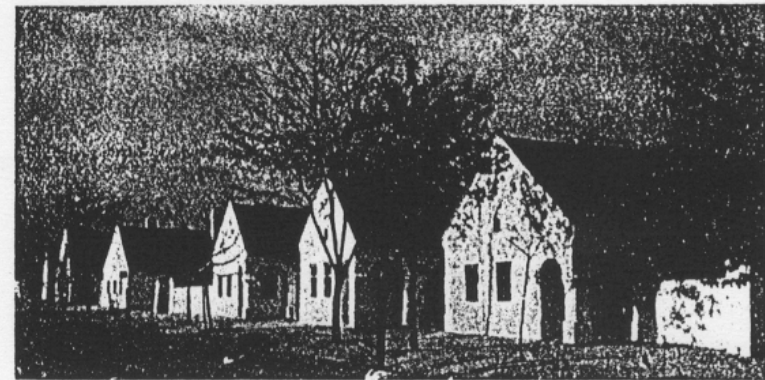
21. sz. ábra.

Fűrészfogasan beépített házsorok.

Az utca tengelyére ferdén metsződő telkek vezettek a Fertővidék sok községére jellemző fűrészfogas beépítésre, mely azáltal jött létre, hogy a házak előtt képződő üres háromszögalakú telekdarabokat az utcához adták, kerítéssel nem fedték el s így az egymásután következő házak tornácos sarkai fűrészfogasan állnak az utcaképből. (Fertőszéplak.) (22—25/a. sz. ábra.)

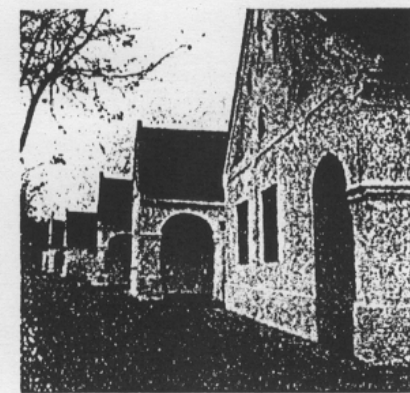
22. sz. ábra.

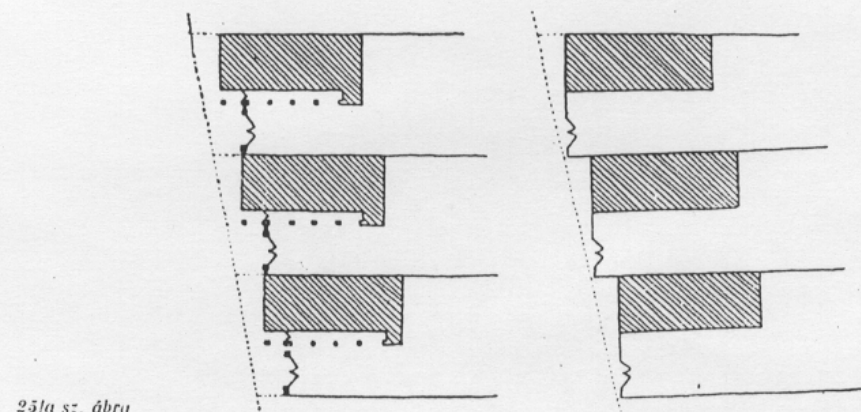
23. sz. ábra.

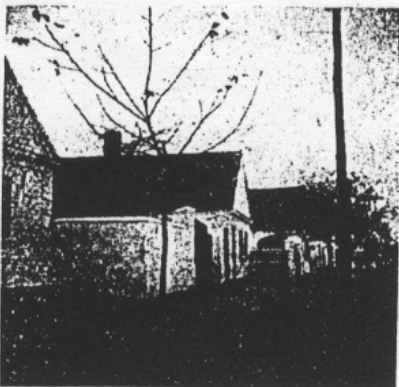
24. sz. ábra.

25. sz. ábra.

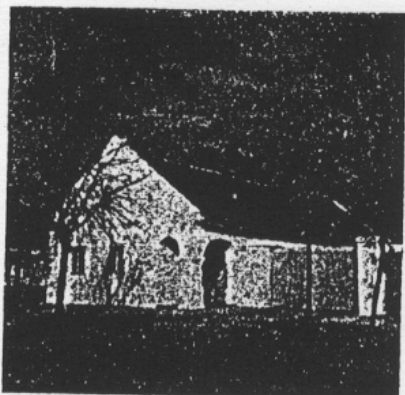

25/a sz. ábra

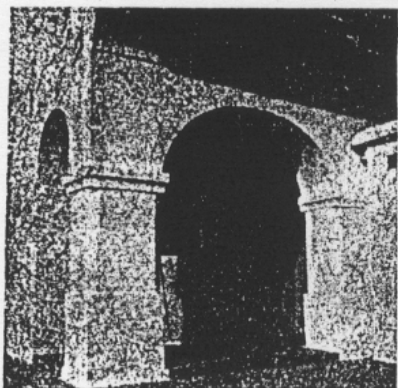
26. sz. ábra.

26. sz. ábra. Ugyanez a kép keletkezik, ha nem a házak, de a telket záró kökerítések sarkai adják a fűrész fogait. (Bő.) (Részletesen lásd „A Fertővidék népének építészeté“ c. munkában.)

27. sz. ábra.

27. sz. ábra. Az utcához adott telekháromszög rövid befogójánál a tornác utolsó tagja áll. A nagykapu vonalában lévő kiskapu így nem a homlokzaton, hanem beljebb, az első oszlopnál foglal helyet, mintegy porticus-t képezve. Festői, célszerű megoldás Fertőszéplakról.

28. sz. ábra.

28. sz. ábra. Egy bejárati tornác Fertőhomokról.

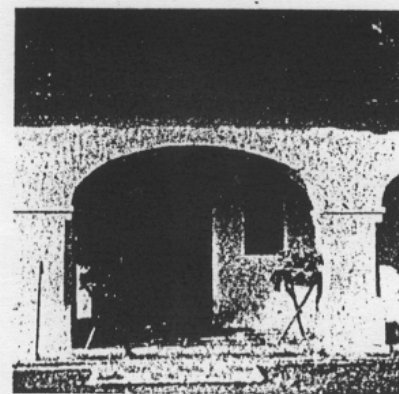
29. sz. ábra. Elesőkevényesedett, városi fűrészfogas házsor, Sopronban.

29. sz. ábra.

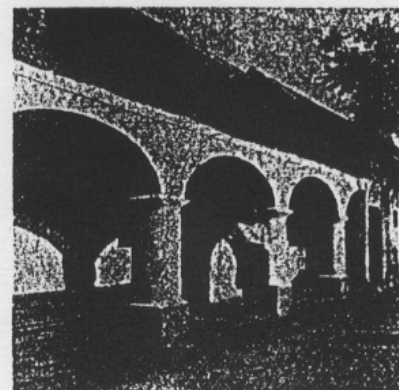
A tornác.

30. sz. ábra. A tornác egyik ívezete Fertőszentmiklóson.

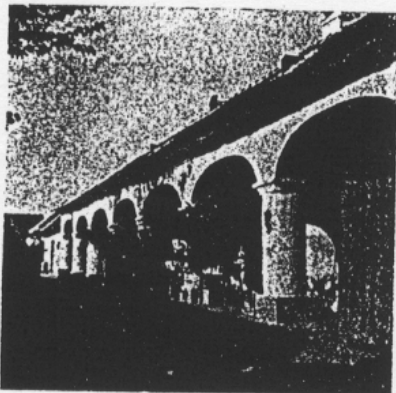

30. sz. ábra.

31. sz. ábra. Oszlopsorra helyezett íves tornác Hidegségen.

31. sz. ábra.

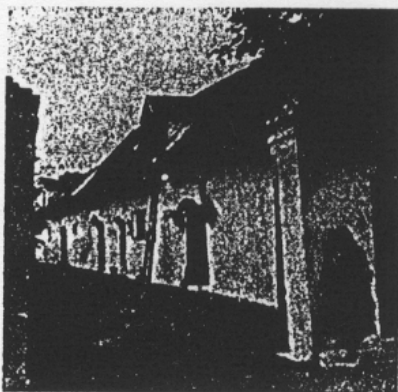
32. sz. ábra.

32. sz. ábra. Hidegség.

33. sz. ábra.

33. sz. ábra. Pillérsorra helyezett íves tornác belseje Vitnyédén (a szélső ívnél vonóvassal).

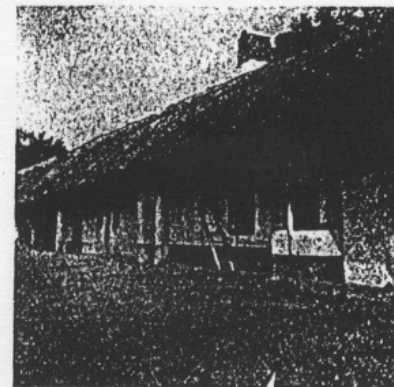

34. sz. ábra.

Ajtó- és ablakszemöldökök.

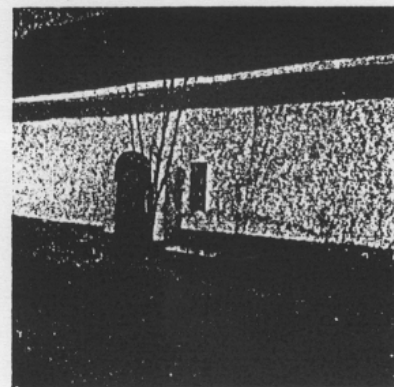
34. sz. ábra. Tornác nélküli házaknál a bejáratot ajtókeretekkel, illetve a Csallóközön egész kis ajtókeretekkel védik s egyben hangsúlyozzák is a hosszú oldalon a bejáratot magát. Kapházai ajtószemöldökök.

35. sz. ábra. Talpig érő kiképzés Barbaesről.

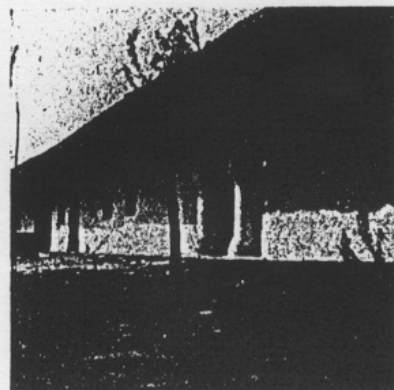
35. sz. ábra.

36. sz. ábra. Padány (Csallóköz), egykori Gulács-porta.

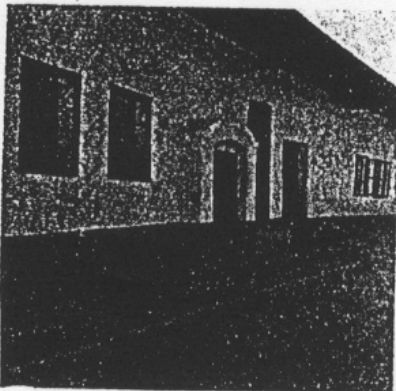

36. sz. ábra.

37. sz. ábra. Medve (Csilizköz).

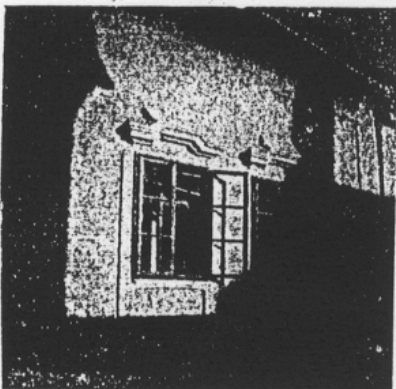

37. sz. ábra.

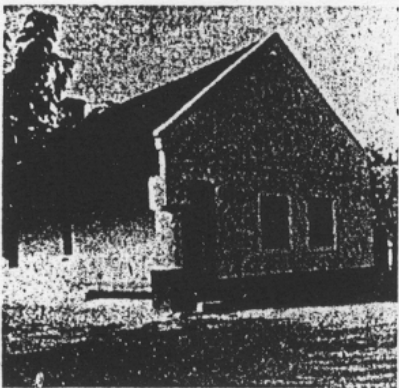
38. sz. ábra.

38. sz. ábra. Zsitvabesenyő.

39. sz. ábra.

39. sz. ábra. Ablakszemöldökök Sopronból.

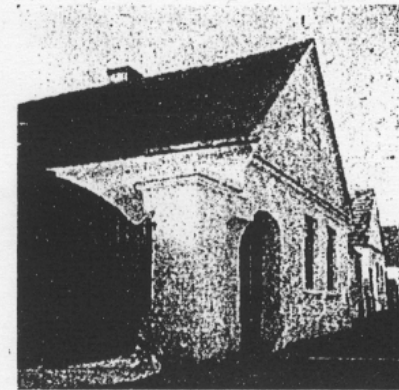

40. sz. ábra.

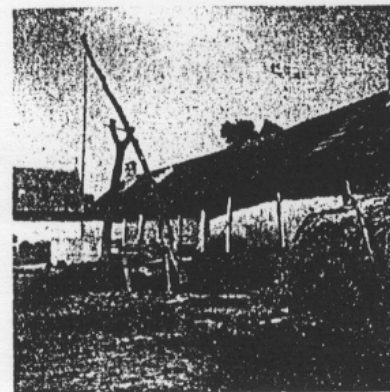
40. sz. ábra. Gyakran észlelt jelenség, hogy a ház be sínes kerítve, kapuja sínes, többnyire oly esetekben, amikor több család lakja az udvart, tehát a nagykapu közös, következőleg senki sem tekinti magáénak s nem is tartja karban. A kiskapu azonban, mint esőkevény, ilyenkor is megmarad. (Bősárkány.)

Szilárdságtani érzékre mutató példák.

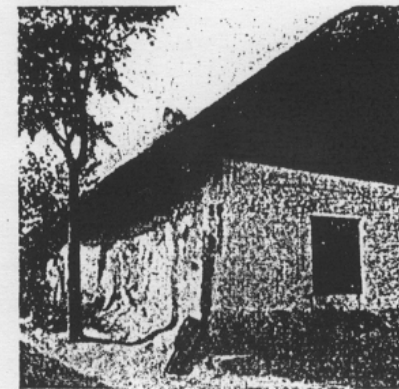
41. sz. ábra. Igen erősen méretezett kapupillér, melyet a szárny nem dűthet meg; belső saroka horonnyal képezve, melyben a kapu sarkain befelé fordul.

41. sz. ábra.

42. sz. ábra.

43. sz. ábra.

42-44. sz. ábra. Ha az eredetien szalma- vagy nádtetős házat utóbb eseréppel fedik, a ház vályogfalát oszlopsorral gyámolítják, hogy a reá eső teherfölletet elviselhesse. (Zsitvabesenyő.)

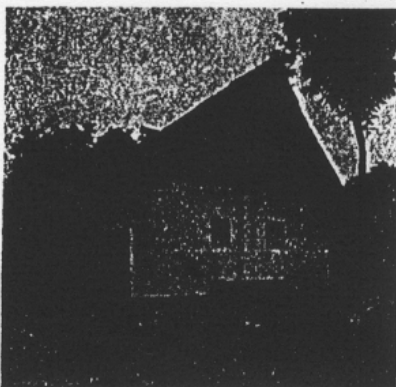
44. sz. ábra.

45. sz. ábra.

Országszerte sok egyéb vidéken is található az oromzatot alátámasztó és látható ostorfa.

45. sz. ábra. Rábaszentandrás (Győr vármegye).

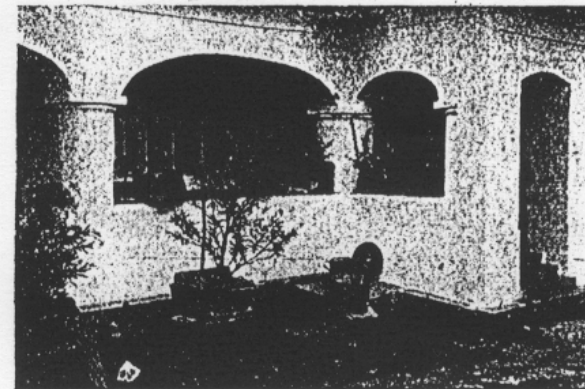
46. sz. ábra.

46. sz. ábra. Acsalag (Győr vm.).

47. sz. ábra.

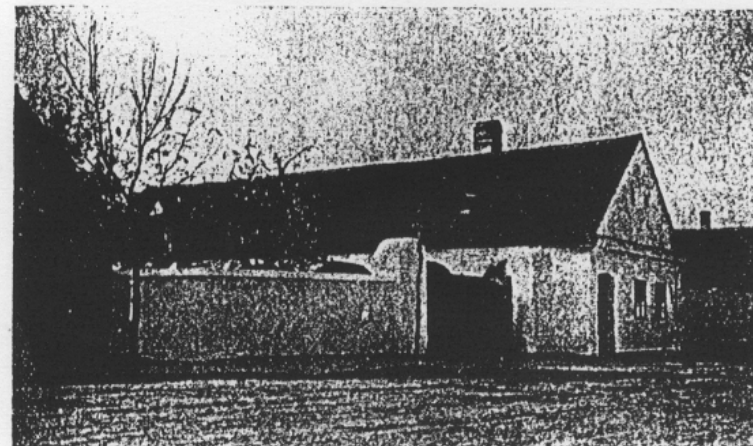
47. sz. ábra. Ács (Komárom vm.).

48. sz. ábra.

48. sz. ábra. A sarokban álló oszlop a nagyobb tetőterhelés miatt testesebb.

49. sz. ábra. Erősen méretezett kapupillérek, az ablakok felett végigfutó szemöldök Csepregen.

49. sz. ábra.

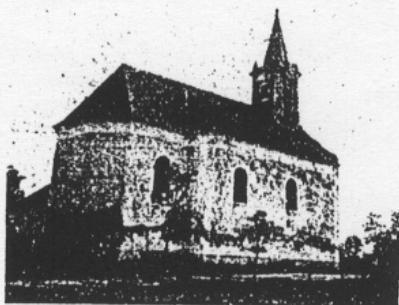

50. sz. ábra.

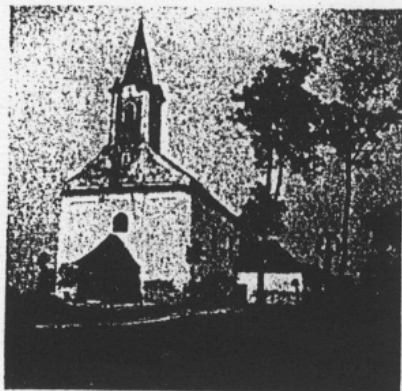
Négy fióktornyos templom.

A Fertővidéken is előfordul (50. sz. ábra, Hidegség) de a Csallóközön egyenesen jellegzetesnek mondhatók a négy fióktoronnyal épített templomok. Medve (51-52. sz. ábra), Csallóköz-aranyos (53. sz. ábra), Dunaszerdahely (54. sz. ábra), továbbá Alistál (55. sz. ábra) gyönyörű ősrégi temploma s a szomszédos Padány (56. sz. ábra) községből való példák, továbbá Egyházgelle, Somorja, Gutor, Csütörtök mutatják elterjedtségét.

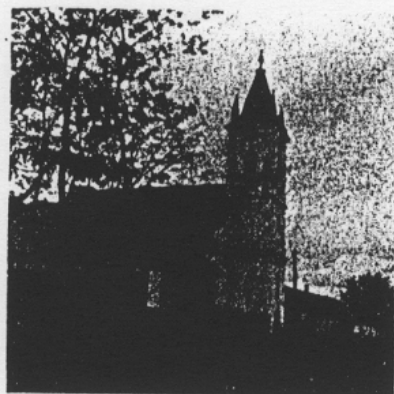
Az olyan esetekben, mint Szap községben (Csilizköz, 57. sz. ábra), a torony alakjából arra következ-

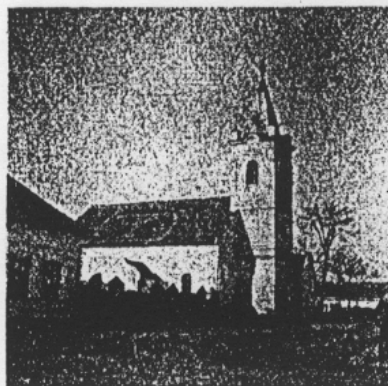
51. sz. ábra.

52. sz. ábra.

53. sz. ábra.

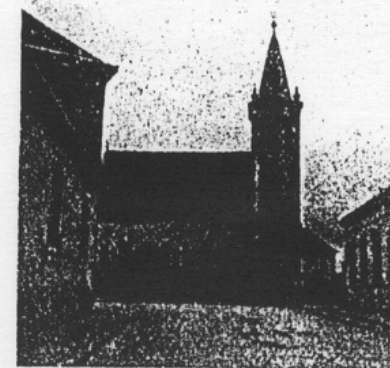
56. sz. ábra.

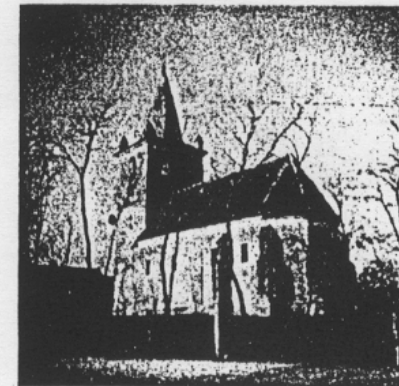
57. sz. ábra.

tethetni, hogy ott is lehetett 4 fióktorony, de azokat későbbi tatarozások alkalmával egyszerűség és költségkímélés okából eltüntették.

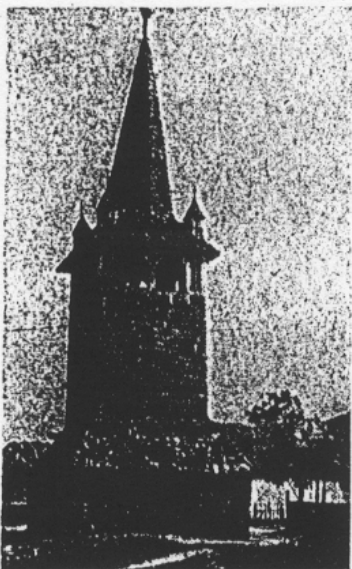
A négy fióktornyos megoldás megítélésünk szerint faszervezeteket kedvelő és ismerő nép szokására enged következtetni, annak emléke. Így mutatják ezt az erdélyi fatemplomok (szemben Gerevich professzor megállapításával, aki olasz hatásnak tulajdonítja az „Erdély” című műben közölt tanulmányában) s igen szemléletesen a szabolcsbákai fatorony is. (Lásd Lux Géza tanulmányát a „Nyírség középkori emlékei” címmel a Mérnök-egylet Közlönyében, 1940.)

54. sz. ábra.

55. sz. ábra.

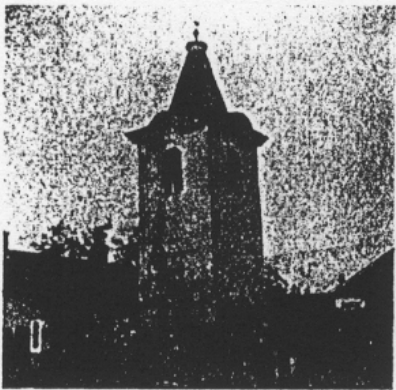
58. sz. ábra.

58. sz. ábra. Szabolesbákai 4 fióktornyócskás fatorony.

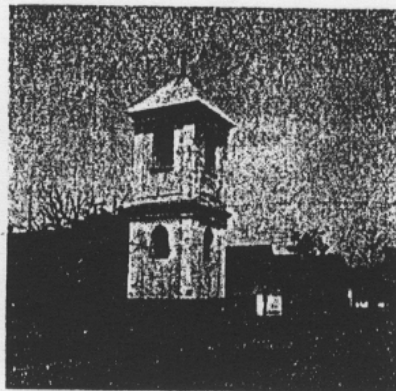
Haranglábak.

A tanulmány tárgyává tett tájon számos haranglábra akadunk. Ezek nagyrésze falazott építmény, mint például Szakonyban (59. sz. ábra), Bagotán (60. sz. ábra), Szapon (61. számú ábra); de találunk még fából ácsolt haranglábakat is, mint például Töbörétén (62. sz. ábra).

Feltevésünket, hogy — a négy fióktornyos templomokhoz hason-

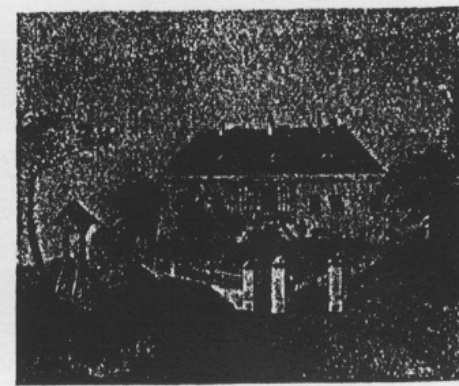
59. sz. ábra.

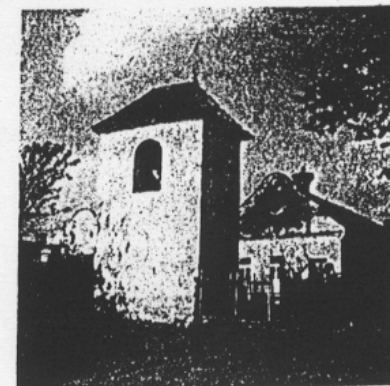
60. sz. ábra.

63. sz. ábra.

64. sz. ábra.

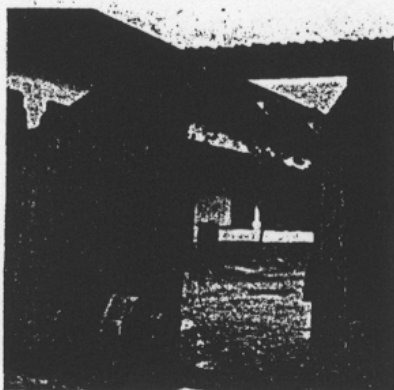
61. sz. ábra.

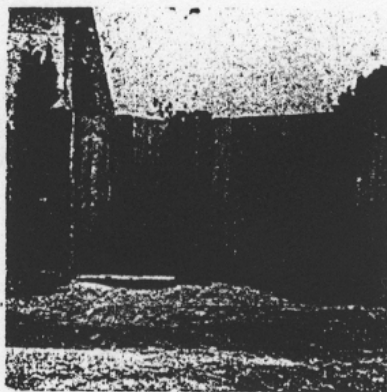
62. sz. ábra.

lóan — ezekben a kőharanglábakban is eredetileg ácsszerkezetű faharanglábak, tehát faszerkezetek emlékét kell látnunk, megerősíti a ma Ondódon (Vas vm., 63. sz. ábra) található harangláb példája; melyről a családomban az 1890-es évekből származó aquarell maradt (64. sz. ábra), s mely szerint akkor még ez is faszerkezetű volt. Az eredeti faszerkezeteket, elkorhadván s az erdők elfogyván, utóbb kőből, téglából falazva építették meg.

65. sz. ábra.

66. sz. ábra.

Történészeinkre vár annak a kérdésnek tisztázása, hogyan maradt még ma is ennyi emléke e tájon faszerkezeteknek? Miért találunk Gután (65. sz. ábra), Náraiban (66. sz. ábra) és Csepregen, tehát a Csallóköztől Vas megyéig, székely módra faragott kapuoszlopokat?

Ha ezekhez hozzáadjuk a négy fióktornyos templomok kedvelését, az egyéb dunántúli példáktól ma is oly élesen elütő kanfaros előtetőket, a Csiliznyáradon talált talpas formájú házat; ha arra gondolunk, hogy például Gután a lakosság magát ma is „gutai nemzet”-nek mondja és állhatatosan őrzi sok különleges hagyományát, úgy a Codex Fejér Dipl. (1279. V. 2. és 1299. VI. 2.) megállapítására gondolunk, mely szerint a XIII. század végén nemesítették meg a vágmelléki székelyek ijjászai, akik nyilván Vas megyén át az Ormánságig terjedő gyűrűben védték a nyugati gyepüket s kulturális népi értelemben védik még ma is.

A közölt fényképek Miskolezy László, Tóth Kálmán és a szerző felvételei.
A Csallóköz és a Felső-Dunántúl építészetére vonatkozó irodalom:

„A Fertő vidék népének építésze.” 1937. Magyar Ház Barátai kiadása.

„Hungarian rural architecture” 1938. „Architectural Review” Vol. LXXXIII. No. 498.

„Bodenständige Baukunst in Ungarn” E. Böckler, „Bauen Siedeln Wohnen” 1939. No. 10.

1992 MAJ 2 57

295454